

ARABIZMLARLARNING ISPAN TILI LEKSIKASIGA O'ZLASHGANLIK TARIXIGA DOIR

Burxonov O'tkir

Samarqand davlat chet tillar instituti doktoranti
utkirburkhonov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Til dinamik rivojlanayotgan tizim sifatida doimo takomillashib, boyib boradi. Yangi til birliklari paydo bo'ladi, boshqalari esa, aksincha, eskirib, arxaizm va istorizmga aylanadi. Tilning leksik tarkibini boyitishning ko'plab usullari mavjud, masalan, yangi so'z yasamalarining paydo bo'lishi (xususan, leksik-semantik usul), boshqa tillardan o'zlashuvlar, til lug'atini boyitishning morfologik usuli va hk. Ushbu maqolada ispan tili leksikasidagi arabizmlarni o'zlashish jarayoni va ularning o'rganilish darajasi tasvirlangan.

Kalit so'zlar: leksika, arabizmlar, ispan tili, semantika, o'zlasmlar, lug'at

HISTORY OF BORROWINGS OF ARABISMS INTO SPANISH LANGUAGE

Burkhonov Utkir

utkirburkhonov@gmail.com

Doctoral student of Samarkand State Institute of Foreign Languages

ABSTRACT

Language as a dynamically developing system is constantly improving and enriching. New language units appear, while others, on the contrary, become obsolete and turn into archaism and historicism. There are many methods of enriching the lexical content of the language, for example, the emergence of new word formations (in particular, the lexical-semantic method), borrowings from other languages, the morphological method of enriching the vocabulary of the language, etc. This article describes the process of acquisition of Arabicisms in the Spanish lexicon and their level of learning.

Keywords: lexicon, Arabicisms, Spanish language, semantics, idioms, dictionary

ОБ ИСТОРИИ ЗАИМСТВОВАНИЙ АРАБИЗМОВ В ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Бурхонов Уткир

utkirburkhonov@gmail.com

Докторант Самаркандского государственного

института иностранных языков

АННОТАЦИЯ

Язык как динамично развивающаяся система постоянно совершенствуется и обогащается. Появляются новые языковые единицы, а другие, наоборот, устаревают и превращаются в архаику и историзм. Существует множество методов обогащения лексического содержания языка, например, появление новых словообразований (в частности, лексико-семантический метод), заимствования из других языков, морфологический метод обогащения словарного запаса языка и др. .

В данной статье описывается процесс усвоения арабизмов в испанской лексике и уровень их усвоения.

Ключевые слова: *лексика, арабизмы, испанский язык, семантика, идиомы, словарь.*

KIRISH

Boshqa tillardan soʻz olish tilni boyitish usullaridan biri sifatida maʼlum tilning leksik-semantik tizimining rivojlanishiga turlicha taʼsir koʻrsatadi. Til rivojlanishining bunday usuli lugʻatga hech qanday taʼsir koʻrsatmagan tillar mavjud. Boshqa tillarda ular turli tarixiy bosqichlarda lugʻatning shakllanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatdi, masalan, zamonaviy ispan tilini aytish mumkin. Bu til ham tizim sifatida rivojlandi va boshqa tillardan qarz olish uni boyitib bordi. Har kuni dunyoda yangi narsa-hodisalar, voqeliklar taʼsirida yangi soʻzlar paydo boʻlsa, aksincha, vaqt yoki turli omillar taʼsirida ularning baʼzilari tarixga kiradi, shuning uchun tilshunoslar uchun bu mavzu dolzarb boʻlib kelmoqda.

TAHLIL VA METODOLOGIYA

Ispan yoki kastellyan tili (ispancha español, castellano) – ibero-roman tili boʻlib, u oʻrta asrlardagi Kastiliya qirolligida paydo boʻlgan. Bu til ilk shakllanish davrida Burgos provinsiyasining zamonaviy hududi hamda La-Rioxa va Kantabriya avtonom rayonlarini oʻz ichiga olgan va keng tarqalgan. Ispan tili hind-yevropa tillari oilasiga kiradi (roman guruhi, ibero-romans kichik guruhi) va yozuvi lotin alifbosiga asoslangan. Bugungi kunda ispan tili dunyodagi ikkinchi eng koʻp gapiriladigan ona tili (xitoy tilidan keyin) hisoblanadi, 500 millionga yaqin kishi ushbu lisonda soʻzlashadi.

Zamonaviy ispan tilining shakllanish tarixi davomida u ko'plab o'zgarishlarni boshdan kechirdi va turli madaniyatlar bilan o'zaro ta'sir va aloqalar tufayli boyib bordi.

Birinchi, u hind-evropalik bo'lmagan birinchi mustamlakachilarning tillari (miloddan avvalgi III asr) – bask, kelt, finikiya, qadimgi yunon tillari ta'sirida bo'ldi, keyinchalik uning substratiga aylandi. Keyin avtohton [1] tillar Rim imperiyasining asosiy tiliga aylangan mashhur lotin tili yordamida rimliklar (miloddan avvalgi II asr – miloddan avvalgi V) tomonidan siqib chiqarildi. Aynan mahalliy lotin tilining bosib olingan va qo'shni xalqlar tillari bilan o'zaro ta'siri jarayonida zamonaviy ispan tilining shakllanishiga olib keldi.

V-asr boshi - VII-asr mamlakatning yakuniy tanazzulini belgilab berdi, imperiyaning markazsizlashtirilishi umumiy lotin tilining sobiq imperiyada va, xususan, yarim orolda turlicha rivojlanishiga olib keldi. Hokimiyatni egallab olgan vestgotlarning german lahjasi bu davrning mahalliy roman iboralariga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Nihoyat, ispan tilining tarqoqlik, ichki nizolar va musulmonlar istilosi davrida (VIII – XII asrlar) shakllanishiga arab tili kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ispan tili jiddiy o'zgarishlarga duch keldi, odamlarning lug'atiga arabcha ko'plab so'zlar istemolda bo'ldi.

O'zlashgan so'zlarni o'rganish o'ziga xos an'anaga ega. Ushbu mavzuni lingvistik tahlil qilish doimo xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy va madaniy aloqalarni o'rganish va lug'atning “tozaligi” muammosini ko'rib chiqish bilan bog'liq [17]. Zamonaviy tilshunoslikda dunyoda turli sohalarda sodir bo'layotgan xalqaro aloqa, iinovatsion voqelik va integratsiya jarayonlarining doimiy ravishda kengayishi natijasida xorijiy so'zlarning kirib kelishi, va “til sofligi” masalasi yana diqqat mavzusiga aylanmoqda. Aniq til holatlari va ularning tarkibiy qismlarini tahlil qilish tilshunoslik taraqqiyotining yangi bosqichida muhim vazifa hisoblanadi.

Ko'rib chiqilayotgan masalaning mohiyati ishning bir necha bosqichlarini sinxron va diaxronik darajada amalga oshirishda kompleks metodologiyani qo'llash va bir vaqtning o'zida tadqiqot materialining shaklan farqli jihatidadir [4]. Tadqiqot jarayonida so'z o'zlashtirish jarayonining xususiyatlari ko'rib chiqildi. Ispan nutqiga chet tili birliklarining kirib borishi uchun to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita kanallar, uzoq o'tmishda va hozirgi vaqtda nomlarni ispan tiliga o'tkazishning ehtiyoj va sabablariga ham to'xtalindi.

Muayyan tilning lug'atida qarama-qarshi – statik va dinamik tendentsiyalar o'z aksini topadi. Leksik tizimning eng muhim va xarakterli belgilari harakatchanlik,

o'zgaruvchanlik, turli vositalar va resurslar orqali takomillashtirish va rivojlanishga intilish hisoblanadi [2]. Ispan tilining lug'ati bir-biri bilan ma'lum munosabatlar orqali tavsiflangan turli xil leksik birliklarning jonli ochiq tizimi sifatida ishlaydi.

Ispan tilidagi arabcha o'zlashmalar haqida tasavvurga ega bo'lish uchun arab tilining Ispaniyaning madaniy, siyosiy va boshqa sohalariga ta'sirini ko'rib chiqish lozim bo'ladi.

Arablarning ispan madaniyatiga ta'siri ayniqsa XI-XIII asrlarda sezilarli bo'ldi. Bu davr qadimgi yunon falsafasi g'oyalarini uzatuvchi rolini o'ynagan ispan-arab falsafasining gullab-yashnash davrini o'z ichiga oladi. Bu ko'proq kundalik hayotning turli sohalariga ta'sir ko'rsatdi. U, ayniqsa, harbiy ishlarda, siyosatda va huquqshunoslikda o'z aksini topdi [3]. Leon, Navarra, Kastiliya kabi viloyatlar aholisi uchun arab tili ham begona bo'lmay qoldi. Ispan tili arabcha nutq va dialektga xos bo'lgan ko'plab xususiyatlarni o'zlashtirdi.

NATIJA

Shunday qilib, Ispaniya tarixidagi arab davri G'arb va Sharqning keng va chuqur o'zaro ta'sirlari davridir. Andalusiya orqali Yevropa qadimiy Sharq, arab madaniy an'analari bilan tanishadi. Ushbu madaniy vositachilikda Ispaniya arablari katta rol o'ynadi.

O'rta asr Kastiliya adabiy jarayonlariga ham arab tili katta ta'sir ko'rsatgan. Tarjima matnlarni o'rganish shuni yaqqol ko'rsatadiki, o'sha davrdagi kastiliya tili arab grammatik tuzilmalarining ekspressiv mazmuni va boyligini bera olgan, shu bilan birga u ba'zi arablashgan modellarni faol o'zlashtirgan. Kastiliya adabiy jarayonlari doimo o'zining individualligini ta'minlash, tildagi shaxsiyatni anglashni rivojlantirish zarurati bilan duch kelgan [5].

12-asrning 1-yarmida kastiliya tili yozma shaklda keng va muntazam ravishda qo'llanilganda, adabiy ispan romanchiligi paydo bo'ldi. U asosan Alfonso X ning tarjima faoliyati asosida vujudga kelgan, bu davrda Toledo ilmiy arabshunoslik markaziga aylangan [8]. Arab adabiyoti bu yerda kastiliya tili bilan birga yashagan, ispan tili esa arab va lotin tili o'rtasida vositachi bo'lgan. Shuni ta'kidlash kerakki, har ikkala tilning faoliyat ko'rsatishi fonida ifoda vositalarining og'zaki, hali o'zgarmas, ammo u yoki bu tarzda tilning shakllanishiga hissa qo'shgan variantlari rivojlandi.

O'rta asrlarda arab madaniyati va adabiyoti, nafaqat ispan, balki ko'plab Yevropa mamlakatlari madaniyati va adabiyotiga ta'sir etdi, bu holat qisman antik davr Uyg'onish davrining Yevropaga ko'rsatgan ta'siriga o'xshatiladi [6,7,11].

Arablar hukmronligi davrida ispanlarning lotin-rim an'analari yo'qolmadi, balki ulasr birgalikda rivojlandi, hattoki, xalq o'rtasida milliy o'zlikni anglash yanada kuchliroq taraqqiy topdi, o'z hududida ozodlik uchun kurashga yetakchilik qildi.

Ikki madaniyatning uzoq vaqt birga yashashi natijasi ularning bir-birini boyitishi bo'ldi, leksikografik jihatidan biz quyidagilarni ta'kidlaymiz: voqelikni nomlovchi ko'p sonli arab so'zlari ispan tiliga arab tilidan o'zlashtirildi. Hozirgi kunda ulardan ba'zilari arxaizmga aylangan bo'lsa-da, ammo ko'plari yashab qoldi va hozirgacha o'z faolligini yo'qotmadi. Ispan tili, birinchi navbatda, arab tilidan hali o'zida mavjuda bo'lmagan tushunchalarga mos keladigan so'zlarni o'zlashtirgan. Eng ko'p olingan so'zlar texnik, ilmiy, diniy va siyosiy tushunchalarni aks ettiradi.

Arab lug'atini o'zlashtirish jarayoni uzoq davom etgan jarayon bo'lib, o'zlashtirilgan so'z asta-sekin umumleksikada qo'llanila boshlandi. Dastlab bu so'z tor, cheklangan odamlar doirasida keng tarqalgan. Ayrim so'zlar ana shunday cheklangan doiraning mulki bo'lib qolgan, boshqalari esa jamiyatning barcha jabhalariga kirib kelgan [12].

Ispan tiliga olingan lug'at xaotik emas. Bir nechta turli tematik guruhlarni va o'zlashmalarning ispan tiliga kirib borish davrlarini aniqlash mumkin. Ularni o'zlashtirish yo'llari va vositalari dunyo olimlari tomonidan birmuncha o'rganilgan. Tadqiqotlarda arabizmlarning ispan tiliga kirib borishining uch davri ko'rib chiqiladi [2, 13, 14, 16]: a) birinchi davr xronologik jihatdan 8-11-asrlarni nazarda tutsa, b) ikkinchi davr 11-asr o'rtalaridan 13-asr boshlarigacha bo'lgan davrni, c) uchinchi esa 13-asr boshidan shu asr oxirigacha bo'lgan davrni qamrab oladi.

Birinchi davrdagi ko'plab arabizmlar 13-asrga kelib yo'q bo'lib ketdi, ular mualliflari yoki tarjimonlari arablar bo'lgan hujjatlarda qayd etilgan. Omon qolganlar orasida *aldea*, *atalaya*, *almirante*, *aceite*, *almohada*, *taza*, *aduar*, *alfanje*, *alguacil*, *algodón* va h.k so'zlar bor. O'sha davrda shakllanish bosqichida bo'lgan ispan tili allaqachon arab tilining alohida elementlarini, eng muhimi, leksikani idrok eta oladigan darajada mustaqil edi; arab tili ispan tilining fonetik va fonologik tizimiga deyarli ta'sir ko'rsatmadi.

Ikkinchi davrda ham arabizmlarining aksariyati saqlanib qolgan, bunda arab tilining ispan tiliga yanada barqaror ta'siri nazarda tutiladi. Bu davrda olingan so'zlar ma'muriy va davlat muassasalari va ularning vakillari bilan bog'liq. Masalan, *ceca – pul birligi*, *alcalde – hokim*, *almozaf – bozor nazoratchisi*, *alarife – me'mor*, *qurilish boshqaruvchisi*, *albacea – ijrochi*.

Bundan tashqari, arab moddiy va ma'naviy madaniyatidan o'tgan o'sha predmet, hodisa va tushunchalar nomlarining ko'chirilishi bilan bir qator so'zlar bog'lanadi:

alhóndigas – don omborlari, bazaar – bozor, arrabal - shahar atrofi, ferma, azúcar – shakar kabilar.

Bu davrdagi arabizmlarning aksariyati aniq ifodalangan xalq xarakteriga ega bo‘lib, ularning tilda qo‘llanilishi juda yuqori. Ular tezda ispancha nutqni o‘zlashtirdilar.

Uchinchi davr arabizmlariga, asosan, 1200-yildan keyin hujjatlarda paydo bo‘lgan o‘zlashtirishlar kiradi. Arabcha so‘zlarning madaniyat, texnika va kundalik turmushning barcha sohalarida tarqalishi birmuncha silliqroq yuz berdi [15]. Texnologiya, san‘at, hayvonlar, o‘simliklar nomlari uchun yangi atamalar qayd etildi. Harbiy atamalar soni kamaydi. Bu vaqtga kelib, tadqiqotchilar quyidagilarni ispan leksikasi sifatida ko‘rsatib o‘tadilar: *albaricoque - o‘rik, naranja - apelsin, aceituna - zaytun, arroz - guruch, jabalí - yovvoyi cho‘chqa, jirafa - jirafa, alacrán - chayon, alfarero - kulol* kabi.

Bir qator arabcha so‘zlar Pireney yarim oroli tillariga umumiy o‘zlashgan, ular masalan, ispan, portugal va katalan tillari.

XULOSA

Tahlil natijasi shuni ko‘rsatadiki, asosan otlar (ularning aksariyati) va sifatlar arab tilidan ispan tiliga o‘zlashgan, ammo hamma arabizmlarning kelib chiqishi aniq emas. Arabcha *al-* (arab tilidagi artikl) hisoblanib, u bilan boshlanadigan ispan tilidagi so‘zlar arabcha ekanligiga ishoniladi, lekin *al-* bilan boshlanmaydigan kelib chiqishi arabcha so‘zlar ham ko‘p. Shu bilan birga bir qarashda kelib chiqishi arabcha ko‘rinadigan ba‘zi so‘zlar qadimgi lotin tilidan kelib chiqqan, masalan, ispancha *almidón* leksemasi, u arab tilining "al-" artikli va lotincha "amidum", bu esa o‘z vaqtida yunoncha "amilon" so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, unsiz don va suvdan tayyorlangan non turini anglatadi.

Ispan tilining o‘ziga xosligi umumiy tarixiy rivojlanish natijasida u bilan aloqada bo‘lgan tillar bilan aloqalar ta‘sirida shakllangan.

Arab va ingliz tillaridan ispan tiliga o‘tgan so‘zlarni tahlil qilish turli millatlararo aloqalarni kuzatish, savdo va diplomatik munosabatlar ko‘pincha til aloqalarining bosqichlarini belgilash imkonini beradi. O‘zlashtirish jarayoni lingvistik va ekstralingvistik sabablarning murakkab majmui bilan bog‘liq.

Zamonaviy ispan tilida ko‘plab arabizmlarning mavjudligi tilni boyitish va uning leksik me‘yorini shakllantirishdagi ulkan rolini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Xuliyo Kasaresga ergashib, "ispan tili o‘z taraqqiyotining barcha davrlarida o‘zlashtirgan

ko'p sonli o'zlashma so'z va kalkalarga qaramay, har doim o'ziga xos xususiyatlarini (aniq konturlarini) saqlab qola olgan"ligini ta'kidlaymiz.

REFERENCES

1. Абдулхайров М.Х. «Девон-и Мунис» тилининг лексик катламлари. Авт. дисс.... канд. фил. наук. -Т.: Илгитут Языка АН РУз, С. 26.
2. Дадабаев Х.А. Военная лексика в староузбекском языке. Авт. дисс.канд. фил. наук. - Т.; 1981. С. 21.
3. Казакбаева Г.А. Изучение арабских заимствований в тюркологии // Вопросы истории, историографии, экономики, языкознания и литературы.
4. Казакбаева Г.А. Новая постановка вопроса арабских заимствований в узбекском языке // Вопросы филологических наук. № 6 (34). - М.: Издательство «Компания Спутник+», 2008. - 0,6 п. л.
5. Казакбаева Г.А. Теоретические аспекты заимствований в изучении арабизмов узбекского языка // Вопросы истории, историографии, экономики, языкознания и литературы. Сборник научных статей. - М.: ИВ РАН, 2006. - 0,4 п. л.
6. Мухамеджонova Г. Ўзбек тили лексикаси таракдийтининг баъзи масалалари. Авт. дисс. канд. фил. наук. - Т.: 1972.
7. Насабномай узбак. Рукопись трактата. Хранится в рукописном фонде ИВ АН Узбекистана. Инв. № 3386. С. 183а-183б.
8. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. -Т.: Узбекистон. 2002. С. 232.
9. Сборник научных работ аспирантов. - М.: ИВ РАН, 2007. - 0,7 п. л.
10. Эшонкулов Б.Х. Хозирги узбек адабий тилвда арабий луғавий ўзлашмаларнинг парадигмик ассимиляция муносабати. Авт. дисс.канд. фил. наук. -Т.; 1996. С. 20.
11. Bakhronova D. (2019) Axiological evaluation as the base of knowledge and cultural research of Spanish and Uzbek languages. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue-2S11, September 2019. [10.35940/ijrte.B1486.0982S1119](https://doi.org/10.35940/ijrte.B1486.0982S1119)
12. Bakhronova, D. (2021). Words and culture. Language, globalization and interculturality. *Religación. Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades*, 6(27), 239-246. <https://doi.org/10.46652/rgn.v6i27.781>
13. Bakhronova, D., Abduraimov, S. (2022) The Influence of the National-Cultural Image of the World on the Construction of Metaphors in the Poetic Discourse. <https://iopscience.iop.org/article/10.1149/10701.13113ecst>

-
14. Bakhronova, D., Omonov, Q. (2021). Digital And Innovative Education During The Covid-19 Pandemic: Uzbekistan. 2022 ECS Trans. 107 13113. <https://iopscience.iop.org/article/10.1149/10701.12977ecst>
15. Dadaboyev, K., & Bakhronova, D. (2021). The linguistic formation of defense and engineering terms in Uzbek language. Religación. Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades, 6(30), e210871. <https://doi.org/10.46652/rgn.v6i30.871>
16. Diccionario etimológico del español. <http://etimologias.dechile.net/?almido.n#:~:text=El%20lat%C3%ADn%20la%20tom%C3%B3%20del,tener%20que%20moler%20el%20grano.>
17. Xamidova, D. Koreys tilidagi o‘zlashma so‘zlarning etimologik va semantik xususiyatlari // ORIENSS. 2021. №Special Issue 2. URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/koreys-tilidagi-o-zlashma-so-zlarning-etimologik-va-semantik-xususiyatlari.](https://cyberleninka.ru/article/n/koreys-tilidagi-o-zlashma-so-zlarning-etimologik-va-semantik-xususiyatlari)